

УДК 811.111'42

Т. Б. Маслова

Національний технічний університет України «КПІ»

МОВА НАУКИ У ВИМІРАХ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ ТА ДИСКУРСУ

У статті розглянуто схожі риси та відмінності між поняттями «функціональний стиль» та «дискурс». Зроблено огляд лінгвостилістичних особливостей наукового стилю англійської мови. Визначено основні напрями дослідження сучасного англомовного наукового дискурсу.

Ключові слова: функціональний стиль, жанр, дискурс, науковий стиль, науковий дискурс.

В статье рассматриваются сходство и различие понятий «функциональный стиль» и «дискурс». Представлены лингвостиллистические особенности научного стиля английского языка. Определены основные направления в исследовании англоязычного научного дискурса.

Ключевые слова: функциональный стиль, дискурс, жанр, научный стиль, научный дискурс.

The article concerns the similarities and differences between the concepts of functional style and discourse. The main linguistic and stylistic features of English scientific prose are presented. The paper outlines the approaches to studying the modern scientific discourse of the English language.

Key words: functional style, discourse, genre, scientific prose, scientific discourse.

Природа кожної сфери наукової діяльності, галузі знань чи дисципліни передбачає власну картину світу, особливий підхід у виборі мовних засобів і типів текстів, проте незалежно від об'єкту вивчення, типу мислення чи методу дослідження наукове мовлення характеризується низкою позамовних ознак, а саме – точністю, абстрактністю, логічністю та об'єктивністю викладу думок. Саме ці ознаки є домінантами наукового стилю – особливого способу когнітивних і комунікативно-мовленнєвих дій адресанта, який у процесі створення наукового тексту повідомляє нове знання про оточуючу дійсність або доводить істинність цього знання [2; 7; 12].

Вивченню стилістичних характеристик наукових текстів різних мов була присвячена велика кількість робіт вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (В. В. Виноградов, І. Р. Гальперін, Н. Б. Гвішіані, М. М. Кожина, М. П. Котюрова, М. М. Маркова, Г. Г. Матвєєва, Н. М. Разінкіна, О. С. Троянська та ін.), які відзначають структурно-композиційну детермінованість текстів наукового стилю, широке використання номіналізованих структур, безособових речень і пасивних конструкцій, і в той же час обмежене використання експресивних та розмовних елементів. Крім того, в науковому мовленні переважають ті мовні засоби, які здатні точно й недвозначно відобразити сутність понять. Вони створюють специфічний шар лексики – термінологію та номенклатуру, завдяки яким стає можливим у компактній та економній формі дати розгорнуті визначення і характеристики наукових фактів, процесів, явищ. Але незважаючи на значний внесок, зроблений мовознавцями у функціонально-стилістичний аналіз наукових текстів, мова науки залишається в центрі уваги сучасних дискурсивних студій. Мета даної статті – ґрунтуючись на здобутках лінгвостилістики, проаналізувати характерні ознаки наукового стилю, зокрема англійської мови, а також окреслити лінгвістичні засади виокремлення наукового дискурсу в рамках когнітивно-комунікативної парадигми.

Власне, виділення наукового стилю у рамках традиційної функціональної стилістики почалося у 50-х – 60-х рр. з протиставлення його стилю художньої

© Т. Б. Маслова, 2014

прози за принципом відсутності/наявності таких властивостей, як образність, емоціональність, естетичні якості, ін. Полярність художніх та наукових текстів – різноманїтність наявних мовних засобів, з одного боку, і стандартизація та одноплановість, з іншого – пояснювалася відмінністю у способах пізнання світу, що використовуються в мистецтві та науці. Художнє мислення – образне, синтетичне, конкретне і відтворює предмети дійсності у яскравій, неповторній, емоційно забарвленій формі, в той час як логічне, аналітичне і абстрактне наукове мислення тяжіє до високого ступеню точності і тому застосовує звиклі, стереотипні форми для вираження узагальнених понять, законів тощо. Проте вже у 60-х – поч. 70-х рр. мовознавці почали говорити не лише про різницю, але й про схожість мови художньої та наукової прози, зазначаючи, що образність та експресивність може бути виявом індивідуальності авторів-науковців. Одночасно з'являється інший антипод художнього стилю – стиль офіційно-ділових паперів, який за ступенем відмінності від текстів художньої прози займає більш віддалене місце, ніж наукова проза. Новий період в лінгвостилістиці (з 70-х рр. і до сьогодні) характеризується вже не пошуками абсолютних меж між різними функціональними стилями, а, навпаки, дослідженням їх схожих рис, випадків взаємопроникнення, в першу чергу художнього, наукового та публіцистичного стилів. Наприклад, деякі ознаки наукової прози, такі як складні синтаксичні конструкції, лексична та композиційна стереотипність, логічна послідовність викладу думок, можна знайти в офіційно-діловому, газетному стилі чи, часом імпліцитно, навіть у художній прозі [10, с. 12–17].

З метою детальнішого співставлення текстів різних стилів увага лінгвістів довгий час була прикута до проблеми їх жанрової диференціації. М. Бахтін визначає жанр як «тематично, композиційно і стилістично усталені типи висловлювань (текстів)» [5]. Кожен функціональний стиль реалізується у властивий тільки йому сукупності жанрів. Жанрами наукової прози, наприклад, є монографія, журнальна стаття, реферат, рецензія на наукову роботу, довідкові матеріали, патент, анотація, науково-технічна реклама, а також жанри усного наукового мовлення – лекція, доповідь та виступ [10, с. 29]. Всі вони мають комунікативне завдання, спільне для жанрів наукового стилю, а саме – у лаконічній та послідовній і логічно організованій формі передати наукові знання, факти, узагальнення. Проте жанрова диференціація в межах певного функціонального стилю є досить динамічною: по-перше, роль та взаємовплив жанрів змінюється з часом (напр., такі жанри англійської наукової прози, як монографія та стаття, зазнали значних змін за останні десятиріччя), по-друге, за способом будови та характером використання мовних одиниць розрізняють «жорсткі» та «нежорсткі» жанри (напр., анотація та довідкова література мають чітко регламентовану композиційну будову, в той час як структура лекції та статті варіюється у дуже широких межах), а деякі жанри, такі як есе та твори науково-популярної літератури, вважаються «міжстильовими». Крім того, існують варіанти жанру, які потенційно можуть бути реалізовані у декількох функціональних стилях (напр., стаття – це жанр не лише наукового, але також публіцистичного та офіційно-ділового стилів, оскільки окрім наукової статті існує газетна (проблемно-політична) стаття та стаття промислової реклами) [2; 5, с. 109]. Отже, жанр володіє як загальними рисами певного функціонального стилю, так і специфічними ознаками, які виокремлюють його з-поміж інших жанрів даного стилю. Жанри, які слугують певним комунікативним цілям і розраховані на певну аудиторію, характеризуються структурною та змістовною подібністю й

обмеженнями щодо синтаксичних, лексичних, стилїстичних форм, але з часом можуть поступово змінювати ці ознаки. Саме тому питання жанрової диференціації до сьогодні залишається одним з найцікавіших напрямків лїнгвістичних досліджень [1, с. 46; 10, с. 31].

При вивченні мовних особливостей жанрів домінуючим є підхід «від цілого до окремого», тобто при вивченні окремого жанру передбачається, що його основними властивостями є загальні характеристики відповідного функціонального стилю, і тому властивості, притаманні науковій прозі в цілому, такі як, наприклад, логїчний виклад та експліцитність синтаксису, можна знайти у всіх жанрах наукового стилю [10, с. 30]. Зокрема, серед мовних засобів, які втілюють основні ознаки наукового стилю англїйської мови, виокремлюють:

- уживання спеціальних та загальнонаукових термінів, у тому числі іншомовного походження (*oscillograph, voltage, phenomenon, magnitude*), наукової фразеології і кліше (*One can observe that..., As is generally accepted*);

- наявність висловів, що допомагають розчленувати інформацію, вказують на час або послїдовність, пояснюють або підсумовують вищесказане (*finally, again, thus, therefore, in fact, (more) specifically*);

- активне використання безособового *it* (*It was considered that...*), неозначено-особових займенників (*One may conclude that...*), дієслів у формі пасивного стану (*The suggestion was offered...*), прикметників (*detailed, attainable, small*);

- графічний поділ тексту на (часто пронумеровані) параграфи, абзаци; використання цитат, посилань, схем, таблиць, малюнків, формул;

- безсуб'єктність, підкреслена безособовість, відсторонена манера викладу інформації від 1-ї особи множини *we* (*pluralis modestiae*) (*We assume that...*);

- різноманїтність синтаксичних конструкцій, зокрема сполучникових; багатоконпонентні атрибутивні іменникові групи (*medium-power silicon rectifiers*), дієприкметникові, інфінітивні та герундіальні звороти.

- засоби образності, передусім метафора, які виступають у виключно допоміжній функції, а саме – для пояснення, популяризації наукового знання (*the heart of the structure*) чи для створення нового терміну (*governor* – 1) правитель, губернатор; 2) регулятор) [3, с. 133–137; 4, с.17–18; 7; 9].

З іншого боку, функціональний стиль можна розглядати не на найвищому щаблі абстракції, акцентуючи увагу на узагальнюючому й логїчному характері комунікативно-пізнавальної діяльності, а на основі специфічних рис окремих жанрів виділити його більш конкретні різновиди – підстили. Підстили наукового стилю, виокремлені за принципом конкретизації мети та адресата мовленнєвої діяльності, представлені такими жанрами:

- *власне науковий* (орїєнтований на науковців): монографія, дисертація, наукова стаття, автореферат, рецензія, наукова доповідь;

- *науково-інформативний* (вторинні тексти, скорочений виклад першоджерела): реферат, анотація, тези, конспект, патентний опис, огляд, коментар, довідка;

- *науково-довідниковий* (високий ступїнь узагальнення): словник, довідник, енциклопедія, каталог, словник;

- *науково-популярний* (популяризація наукових знань серед широкої аудиторії): журнальна стаття, нарис, книга, повідомлення наукового змісту в ЗМІ;

- *науково-навчальний* (дидактичне призначення): підручник, навчально-методичний посібник, курс лекцій, конспект, реферат, семінарська доповідь;

- *науково-технічний* (адресат – спеціалісти технічно-виробничого профілю): технічна документація, інструкція, науково-технічна реклама, патент.

Підстилі зберігають ознаки наукового стилю, але лише у власне науковому підстилі вони проявляються найповніше. У всіх інших підстилях через появу додаткових комунікативних орієнтацій відбувається варіювання стильових характеристик, які ще більше змінюються в залежності від жанру і ступеня авторської індивідуальності в межах окремого тексту. Таким чином, можна розрізнити інваріантні (основні) риси наукового стилю та додаткові риси окремих підстилів та жанрів. Крім того, в деяких «периферійних» жанрах можна знайти риси з інших функціональних стилів [2; 7; 12].

Як бачимо, функціональна стилїстика вивчає мовні особливості текстів на достатньо великому рівні узагальнення, абстрагуючись від конкретного, реального мовлення. Проте зараз у стилїстиці мови науки з'являються завдання, які не можна вирішити без урахування контексту наукового спілкування і без наближення до автора наукового тексту як суб'єкта пізнавально-комунікативної діяльності. Починаючи з 90-х рр. XX ст. лінгвістика перейшла на новий щабель у своєму дослідженні мови, її місця у житті людини та суспільства і почала використовувати термін «дискурс» на позначення зв'язного тексту в поєднанні із позамовними факторами. У широкому розумінні «дискурс» означає різні види мовлення і мовленнєвих творів, зв'язність та осмислення яких відбувається з урахуванням позамовних факторів. Вивчення дискурсу як поєднання вербального і невербального призвело до тісної взаємодії лінгвістики з іншими дисциплінами і, як результат, проникнення лінгвістичної інформації в інші галузі. Разом з тим виникла проблема перетинання термінів «дискурс», «текст», «стиль», «жанр». Співвідношення функціональних стилів і типів дискурсу, жанрова варіативність дискурсу стали важливими теоретичними питаннями, які нині цікавлять мовознавців [1; 6].

Іноді термін дискурс використовується паралельно з функціональним стилем (напр., науковий стиль/дискурс, публіцистичний стиль/дискурс), а функціонально-стильовий аналіз тексту називають дискурс-аналізом [12]. Проте дискурс в жодному разі не замінює і не заперечує поняття «стиль», тобто особливі принципи відбору та поєднання мовних засобів у певній соціальній сфері спілкування й діяльності, що склалися історично і дотримуються суспільством. Стиль є однією з найсуттєвіших властивостей тексту, що полягає у його мовленнєвій системності, тобто системному вживанні певних мовних засобів, структур, текстових одиниць в межах тексту даного стилю [7].

Дійсно, консервативність наукової сфери комунікації підтримується за рахунок вживання загальноприйнятої терміносистеми і тяжіння до традиційних мовних форм і засобів, оскільки наукові дослідження у своїй переважній більшості власне спираються на здобутки попередників. Наукового стилю дотримуються й через існуючі суспільні норми, такі як уніфікація термінологічних стандартів, вимоги до оформлення дисертацій, статей в наукових журналах та патентів. Проте очевидним є й динамічний характер розвитку мови науки, зумовлений такими факторами, як відкритість системи наукових знань до нових ідей, інтуїтивність і оригінальність мислення окремого науковця та особливість наукових пошуків у певний історичний час. Всі ці фактори урізноманітнюють наукову творчу діяльність і вимагають введення нових мовних засобів – термінів, композиційно-текстових структур тощо – та становлять специфіку наукового дискурсу, який є багатогранною комунікативною діяльністю в межах наукової спільноти [8; 11].

Новизна терміну «дискурс» пов'язана із акцентом на вивчення сукупності багатьох текстів – як вже існуючих, так і потенційно можливих, які пов'язані між собою змістовно-тематичними, комунікативно-прагматичними відношеннями. Перевага дискурсу як одиниці аналізу полягає в тому, що він дозволяє перейти від

одного тексту, побудованого за своїми внутрішньо текстовими законами, до інших текстів, що становлять основу певної сфери комунікації, діяльності чи галузі знань людини. Зміст дискурсу, таким чином, розкривається не в одному окремому тексті, а в комплексній взаємодії багатьох текстів. Дискурс пропонує мовознавцям інший, відмінний від функціонально-стилістичного, принцип розділення комунікативних сфер и відповідних мовленнєвих систем.

Традиційні функціональні стилі виокремлюються згідно із основними формами людської суспільної свідомості, типовими соціально-значущими сферами спілкування і діяльності, що розуміються як масштабні, глобальні сегменти загальнолюдської практики. Відповідно, перелік функціональних стилів не є безкінечним, оскільки довести існування нового функціонального стилю як об'єкта лінгвістичного аналізу – це значить довести об'єктивність існування нової форми свідомості. Наразі виокремлюють науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, розмовний, художній і – в останній час – релігійний функціональні стилі [12].

У практиці досліджень різних типів дискурсу відбувається поділ на більш дрібні сегменти. Головна й принципова відмінність від традиційної стилістики в тому, що та «частина» комунікації, якій відповідатиме дискурс із особливою системністю й упорядкованістю мовних одиниць та правил їх вживання в окремих текстах як фрагментах даного дискурсу, є евристичною величиною, тобто встановлюється з комунікативного досвіду. Цей шлях «знизу вгору» веде від конкретних, часто повторюваних типових комунікативних сфер та ситуацій до інтегративної сукупності текстів, об'єднаних за змістовно-смісловими й інтенційними критеріями. Отже, стиль і дискурс не є тотожними поняттями. На відміну від функціональних стилів, критерієм виділення яких є форма суспільної свідомості, дискурси виділяються на основі змістовно-сміислової схожості текстів, тому дискурсів може бути безкінечно багато, адже підґрунтям для об'єднання вже існуючих і потенційно можливих текстів в єдину дискурсивну формацію є суб'єктивна інтерпретація лінгвіста-дослідника. Втім, виділення нового дискурсу все ж обмежене рамками дискурс-аналізу, який передбачає вивчення мовної комунікації як на локальному (лінгвістичному) рівні, тобто в межах відношень між сусідніми реченнями, так і на глобальному (соціокультурному) рівні, який має більш загальну природу. Своєрідність умов спілкування й особливості їх реалізації у текстах, специфіка окремого типу дискурсу включає таке: цільова настанова, тип адресанта і адресата, цінності дискурсу, комунікативні стратегії, канал передачі інформації, тип комунікації й хронотоп дискурсу, типові мовленнєві жанри, а також функціонально-стильові особливості, лексичні та граматичні засоби текстів, у яких вербалізується дискурс. Отже, функціональний стиль – це ніби розріз дискурсу, що викриває одну з можливих його площин реалізації, і будь-який дискурс реалізується у певному різноманітті жанрів, тобто текстах особливої композиційної структури, які традиційно використовуються для досягнення визначених комунікативних цілей. Тип дискурсу є інваріантом по відношенню до жанрів як конкретних форм свого існування, а жанр – інваріант текстів, створених з певною комунікативною метою в конкретних умовах спілкування.

Зараз науковий дискурс виділяється як різновид статусно-орієнтованого спілкування за комунікативною метою (представлення нового знання про навколишній світ) та соціальною сферою спілкування (наукова громадськість) і перебуває в центрі уваги лінгвістичних студій англійської мови: вітчизняними мовознавцями досліджено концепцію етикетизації наукового дискурсу на прикладі текстів різних жанрів (О. Ільченко), комунікативно-прагматичні аспекти авторизації наукового лінгвістичного дискурсу (О. Гніздечко), категорію порівняння в мові науки

на прикладі наукових статей в галузі електроніки (О. Шаля), жанрову специфіку наукового дискурсу (Т. Яхонтова) та жанр рецензії на матеріалі наукових публікацій із психології (Н. Корнева).

Таким чином, функціональний стиль є самодостатньою одиницею членування текстового континуума як об'єкта лінгвістичного аналізу. Разом з тим, дискурс як особливий модус описання комунікативної діяльності має вагоме значення як одиниця операційного аналізу, що деталізує уявлення про комунікативну практику. Дискурсивна складова дозволяє врахувати структуру пізнавальної діяльності та її результату – наукового знання, а також структуру мовленнєвого акту з властивими йому ознаками взаємодії комунікантів. Тому, щоб пояснити наявність різних стилів викладу наукових знань, функціонально-стилістичний аналіз наукових текстів слід доповнити й поглибити за рахунок дискурсивного аналізу, враховуючи конкретні соціальні, психологічні особливості автора як суб'єкта пізнавально-комунікативної діяльності. В залежності від комунікативно-прагматичних і когнітивних цілей межі дискурсу можуть бути досить гнучкими і змінюватися залежно від історичного періоду, сфери людської практики, галузі знань, типології текстів та інших параметрів. Визначення дискурсивного корпусу, тобто текстів, які є змістовно-тематично спільними, ґрунтується на лінгвістичній інтерпретації текстів. А оскільки дискурс – сукупність тематично об'єднаних текстів, кожен з яких сприймається як мовний корелят певної соціально-культурної практики, можна говорити про існування не лише наукового дискурсу, а й дискурсу хімії, геології, енергетики.

Бібліографічні посилання

1. **Белова А. Д.** Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // *Іноз. філ.* – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – Вип. 32. – С. 11–14.
2. **Брандес М. П.** *Стилистика текста. Теоретический курс : учеб.* – 3-е изд., перераб. и доп. / М. П. Брандес. – М : Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
3. **Дубенко О. Ю.** *Порівняльна стилістика англійської та української мов. : посіб. для студ. та викладачів ВНЗ / О. Ю. Дубенко.* – Вінниця : Нова книга, 2005. – 224 с.
4. **Єфімов Л. П.** *Стилїстика англїйської мови і дискурсивний аналіз : уч.-метод. посіб. / Л. П. Єфімов, О. А. Ясінецька.* – Вінниця : Нова книга, 2004. – 240 с.
5. **Єщенко Т. А.** *Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко.* – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
6. **Ільченко О. М.** *Етикет англїйської мови наукового дискурсу / О. М. Ільченко.* – К. : Полїтехніка, 2002. – 288 с.
7. **Кожина М. Н.** *Функціональний стиль: Функціональная разновидность языка, функциональный тип речи / М. Н. Кожина // Стилистический энциклопедический словарь русского языка.* – М., 2006. – С. 581–582.
8. **Котюрова М. П.** *Стилистика научной речи : учеб. пособ. для студ. учреждений высш. проф. образования / М. П. Котюрова.* – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2012. – 240 с.
9. **Разинкина Н. М.** *Стилистика английского научного текста / Н. М. Разинкина.* – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 215 с.
10. **Разинкина Н. М.** *Функциональная стилистика английского языка : учеб. пособ. для ин-тов и фак. ин. яз. / Н. М. Разинкина.* – М. : Высш. шк., 1989. – 182 с.
11. **Хазагеров Г. Г.** *В поисках новой дискурсивной стилистики / Г. Г. Хазагеров // Язык. Текст. Дискурс. (Межвуз. альманах).* – Вип. 3. – Ставрополь-Пятигорск, 2005. – С. 15–24.
12. **Чернявская В. Е.** *Интерпретация научного текста : учеб. пособ. – [изд. 5-е] / В. Е. Чернявская.* – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – 128 с.

Надійшла до редакції 11.10.2013